

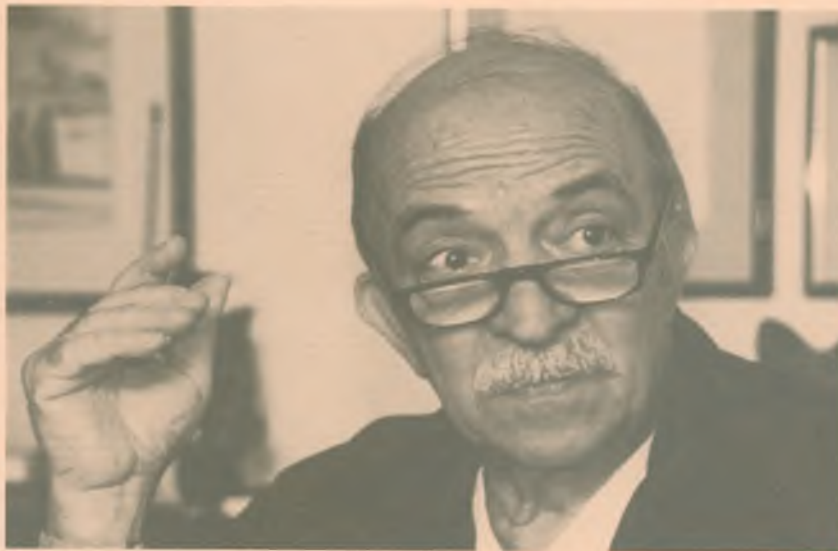

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ 89ο • ΤΟΜΟΣ 177ος • ΤΕΥΧΟΣ 1866 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2015

Αφιέρωμα: Παύλος Μάτεσις

ΖΑΚ ΜΠΟΥΣΑΡ • ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ • ΘΑΛΕΙΑ ΜΠΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ
Π. ΞΥΔΗ-Μ. ΗΛΙΟΥ • ΓΙΩΡΓΟΣ Π. ΠΕΦΑΝΗΣ • ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΡΑΠΤΟΥ • ΜΑΙΡΗ ΡΟΥΣΣΟΥ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΣΙΠΟΒΑ • ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Παύλος Μάτεσις

Λογοτεχνίες • Τεκμήρια • Δοκίμιο • Κριτική

ΕΛΕΝΗ ΛΑΔΙΑ • ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΜΠΟΡΟΖΟΣ • ΑΚΗΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΗΣ • ΞΑΒΙΕ ΜΠΟΡΝΤ • ΡΕΝΝΟΣ ΟΙΧΑΛΙΩΤΗΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ • ΣΠΥΡΟΣ ΜΠΟΓΔΑΝΟΣ • ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΟΚΚΑΛΙΔΗΣ • ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ
ΚΡΙΣΤΟΦ ΠΡΕΜΑ • ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ • ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΛΑΜΠΡΟΥ
Π. ΚΕΦΑΛΑΣ-Θ. ΤΖΑΒΑΡΑΣ • ΚΩΣΤΗΣ Ι. ΑΙΛΙΑΝΟΣ
ΤΑΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ • ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ • Α. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ
ΝΙΚΟΣ ΡΟΥΜΠΗΣ-ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΠΡΕΝΤΑΝΟΥ • ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ • ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΕΣΣΗΝΗ
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ • ΜΑΡΙΑ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ • Μ. ΑΝΝΕΤ ΧΑΡΝΤΕΡ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ • Κ. ΑΓΓΕΛΑΚΗ-ΡΟΥΚ • ΚΩΣΤΑΣ ΖΩΤΟΠΟΥΛΟΣ • ΜΑΡΙΑ ΣΑΒΒΑΚΗ
Γ. ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ • ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ • ΑΘΗΝΑ ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ • ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ • ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ
Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ • ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ-ΙΑΤΡΟΥ

Σεπτέμβριος 2015

κατατείνει το βιβλίο είναι μια εξιστόρηση, όχι του τι συμβαίνει στ' αλήθεια, αλλά τι κπαιτείται για να κατασκευαστεί ένας κόσμος. Η *Νουθεσία Ημιόνου* μας αφηγείται, εν τέλει, μια παραβολή για την κατασκευή του «νοήματος», της λογικής συνοχής του κόσμου. Σαν να λέει: προσέξτε, ο κόσμος στον οποίον ζούμε μπορεί να είναι λογικός, ή μπορεί να είναι «τρελός». Ανά πάσα στιγμή ο καθένας μπορεί να βρεθεί στη θέση του λογικού ή του τρελού. Εξ ου και οι συνεχείς αντιμεταθέσεις ανάμεσα στον θύτη και στο θύμα: δεν έχει σημασία ποιος είναι ο θύτης και το θύμα, σημασία έχει να υπάρχει μια λογική δομή στον κόσμο, μια καταστατική συμμετρία – χωρίς αυτήν, η ζωή είναι αφόρητη, και ο θεός ανήμπορος. Ή, ορθότερα: το θέμα δεν είναι αν ο κόσμος, ή η ζωή, έχουν λογική συνοχή ή δεν έχουν – ούτε αν η «λογική» ή η «τρέλα» είναι ή όχι κοινωνικές «κατασκευές», αν, δηλαδή, η συμφωνία εννιά ανθρώπων ότι δεν υπήρξε ποτέ ένα ορισμένο δείπνο, ξαναγράφει, όπως επιθυμούν αυτοί, την ιστορία. Σημασία έχει ότι, ενώπιον του χάους, κάποιος, κάποτε, μάς έχει προστατεύσει από την οντολογική μοναξιά. Ο Αυγέρης θυσιάζει τον εαυτό του και αυτοκτονεί, ενώ ξέρει ότι δεν είναι δολοφόνος, για να επικυρώσει, να επιβεβαιώσει ότι ο κόσμος έχει νόημα: και γι' αυτό «σχεδόν» αγιοποιείται. Σαν να μας λέει: άγιος είναι εκείνος στον οποίον οφείλεται η συνοχή του κόσμου – εκείνος που έχει εγγυηθεί με την θυσία του την συνοχή του κόσμου. Ο Αστερής ολοκληρώνει την περιπέτεια του ήρωά του, ζητώντας την από μέρους μας αναγνώριση, ότι η συνοχή

του κόσμου, χάρη στην οποία ζούμε, γράφουμε, επικοινωνούμε, είναι δυνατή χάρη στην θυσία, στον θάνατο κάποιου – εκείνου που διέκοψε την αιώνια διαπάλη και εναλλαγή των ομοιοτύπων, που ειρωνεύτηκε την αστάθεια και την αβεβαιότητα, που μιμήθηκε την συμμετρία, ώστε ο κόσμος να παρουσιαστεί στα μάτια μας ενιαίος και σταθερός. Η *Νουθεσία Ημιόνου* είναι μια χειρονομία σαν απότιση φόρου τιμής, από έναν προικισμένο συγγραφέα ο οποίος υποψιάζεται ότι, για να γράψει ο ίδιος, κάποιος άλλος έχει θυσιαστεί.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

~ ~ ~ ~ ~

Ένα εγκόλπιο αισθητικής παιδείας

J. P. Eckermann, Συνομιλίες με τον Γκαίτε, μτφρ. Δημήτρης Δημοκίδης, επίμετρο Κατερίνα Καρακάση, Printa, Αθήνα 2014, σ. 448 κάθε τόμος

Με μεγάλη καθυστέρηση, μόλις το 2014, έχουμε μια πλήρη μετάφραση του βιβλίου του Έκερμαν *Συνομιλίες με τον Γκαίτε*.¹

¹ Οι δύο πρώτοι τόμοι εκδόθηκαν στη Γερμανία το 1836 και ο τρίτος το 1848, ενώ η πρώτη κριτική έκδοση (στη Γερμανία) έγινε το 1916. Το 1918 κυκλοφόρησε στα ελληνικά μία ελλιπέστατη μετάφραση του Ν. Καζαντζάκη (160 σελίδων), η οποία περιέχει 78 εγγραφές, πολλές από τις οποίες αποτελούν μικρά τμήματα από τις εγγραφές του Έκερμαν.

Μέσα από το σώμα των 800 σελίδων του μαθαίνουμε, πέρα από άλλα, τι και πώς έβλεπε ο Γκαίτε τα ζητήματα της τέχνης και ειδικότερα της ποίησης. Ουσιαστικά, μολονότι όχι διατυπωμένα συστηματικά μια και πρόκειται για συνομιλίες που έγιναν σε διάστημα δέκα χρόνων, βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα εγκόλπιο αισθητικής παιδείας. Πολλές από τις θέσεις του Γκαίτε τις είχαν επισημάνει νωρίτερα άλλοι μελετητές της λογοτεχνίας, από τα αρχαία χρόνια ως τον 19ο αιώνα. Όμως έχει σημασία να προσέξουμε τον εμπειρικό τρόπο με τον οποίο φτάνει ο ποιητής στα όσα λέει στον Έκερμαν. Το γεγονός ότι μιλάει ως εμπειρογνώμονας σημαίνει ότι δεν θεωρητικολογεί, αλλ' ότι μιλάει με γνώμονα την πρακτική πείρα του. Έχουν συνεπώς τα λεγόμενά του το κύρος ότι βγήκαν μέσα από την άσκησή του πάνω στο γίνεσθαι της τέχνης του. Κι αυτό τους δίνει ένα σχετικό χρίσμα πρωτοτυπίας. Παρακάτω θα δούμε τις κυριότερες από τις θέσεις του ποιητή στα περί τέχνης ζητήματα, όπως διατυπώνονται στις *Συνομιλίες*.

α) Η σημασία της παράδοσης. Η σημασία της παράδοσης είναι από τις βασικές θέσεις του Γκαίτε μέσα στις *Συνομιλίες*. Με καθαρότητα μάλιστα που δεν θα μπορούσε να προκύψει κάποια παρανόηση από τη μεριά του Έκερμαν. Παραθέτω από την εγγραφή 4.1.1827 την επόμενη γνωμάτευση:

«Όλην την Τέχνη» συνέχισε ο Γκαίτε «τη διαπερνά μια αυστηρή γραμμική διαδοχής. Αν κοιτάξεις έναν μεγάλο δάσκαλο, θα δεις πάντα ότι έχει χρησιμοποιήσει τα καλά των προκατόχων του και ότι αυτό ακριβώς είναι που τον κάνει

μεγάλο. Άνθρωποι σαν τον Ραφαήλ δεν πέφτουν έτσι ουρανοκατέβατοι. Έχουν τις ρίζες τους στην Αρχαιότητα και σε ό,τι καλύτερο έχει γίνει πριν απ' αυτούς. Αν δεν είχαν χρησιμοποιήσει τα πλεονεκτήματα του καιρού τους, λίγα θα είχαμε να πούμε για ελόγου τους».²

Αλλού επίσης:

«Ναι αγαπητέ μου» είπε ο Γκαίτε, «αυτό είναι που μετράει. Πρέπει να είναι κανείς κάτι για να καταφέρει να κάνει κάτι. Ο Δάντης μας φαίνεται μεγάλος, όμως πίσω του είχε μια κουλτούρα αιώνων ο οίκος των Ρότσιλντ είναι πλούσιος, χρειάστηκαν όμως περισσότερες από μία γενιές για να αποκτηθούν οι θησαυροί αυτοί. Αυτά τα πράγματα είναι πολύ πιο βαθιά από όσο νομίζει κανείς».³

Και σε άλλη εγγραφή πιο αναλυτικά:

«Πάρτε, αντίθετα, τον Μπερανζέ. Υπήρξε γιος φτωχών γονιών, ο πατέρας του ήταν ράφτης, ξεκίνησε ως μαθητευόμενος τυπογράφος, τοποθετήθηκε κατόπιν σε κάποιο γραφείο με χαμηλό μισθό, δεν πήγε σε κάποια σχολή, δεν σπούδασε ποτέ, κι ωστόσο τα τραγούδια του διαθέτουν τέτοια ωριμότητα και καλλιέργεια, τόση χάρη, τόσο πνεύμα, τόση λεπτή ειρωνεία, είναι τέτοια η καλλιτεχνική τους αξία, τόσο αριστοτεχνικός ο χειρισμός της γλώσσας, ώστε προκάλεσε τον θαυμασμό όχι μόνο στη Γαλλία, αλλά και σ' όλη την Ευρώπη.

² J. P. Eckermann, *Συνομιλίες με τον Γκαίτε*, μετάφραση Δημήτρης Δημοκίδης, επίμετρο Κατερίνα Καρακάση, Printa, Αθήνα 2014, Α' τόμος, σ. 239.

³ Ο.π., σ. 344.

Φανταστείτε όμως να μην είχε γεννηθεί και μεγαλώσει ο Μπερανζέ στο Παρίσι, σ' αυτή τη φωτεινή μεγαλούπολη του Πνεύματος και των Γραμμάτων, αλλά, ως γιός ενός φτωχού ράφτη στην Ιένα ή στη Βαϊμάρη, και είχε μεγαλώσει στο ασφυκτικό περιβάλλον τους, και αναρωτηθείτε τι καρπούς θα είχε δώσει το ίδιο αυτό δέντρο αν είχε αναπτυχθεί σε ένα τέτοιο έδαφος και σε μια τέτοια ατμόσφαιρα.

Οπότε, καλέ μου φίλε, επαναλαμβάνω: εκείνο που μετράει για τη γλήγορη και ευτυχή ανάπτυξη ενός ταλέντου είναι οι πνευματικές και μορφωτικές συνθήκες που επικρατούν στο έθνος στο οποίο γεννιέται και μεγαλώνει.

Θαυμάζουμε τις τραγωδίες των αρχαίων Ελλήνων· αν όμως το καλοσκεφτείς, θα έπρεπε να θαυμάζουμε μάλλον την εποχή και το έθνος που προσέφεραν τις απαραίτητες προϋποθέσεις, παρά τους μεμονωμένους συγγραφείς. Γιατί μολονότι τα έργα αυτά διαφέρουν κάπως μεταξύ τους, μολονότι ο ένας τραγωδός εμφανίζεται λίγο σημαντικότερος και πληρέστερος από τον άλλον, όλα τα δημιουργήματά τους διαθέτουν σε γενικές γραμμές τον ίδιο ενιαίο χαρακτήρα. Είναι ο χαρακτήρας του μεγαλειώδους, του άξιου, του υγιούς, του ανθρωπίνως άρτιου, της υψηλής σοφίας ζωής, του ανώτερου τρόπου σκέψης, της κρυστάλλινης και ρωμαλέας θεώρησης του κόσμου και των πραγμάτων, και όποιας άλλης ιδιότητας θα ήθελε κανείς να προσθέσει. Αν τώρα τις ιδιότητες αυτές δεν τις βρίσκουμε μόνο στα δραματικά έργα που μας έχουν σωθεί, αλλά και στα λυρικά και τα επικά, αν τις ανακαλύπτουμε

και στους φιλοσόφους, τους ρήτορες, τους ιστορικούς και στον ίδιο υψηλό βαθμό στα διασωθέντα δημιουργήματα των εικαστικών τεχνών, τότε δικαιούμαστε να πιστέψουμε ότι οι ιδιότητες αυτές δεν προσιδίαζαν απλώς σε μεμονωμένα πρόσωπα, αλλά χαρακτηρίζουν το έθνος και την εποχή ολόκληρη». ⁴

Ας σημειωθεί πως οι σκέψεις του Γκαίτε για την παράδοση και το περιβάλλον διατυπώθηκαν προτού να έχει γεννηθεί ο Ιππόλυτος Ταιν. ⁵ Ο Ταιν απλώς τις ανέπτυξε πιο συστηματικά, αλλά και πιο κανονιστικά και άρα λιγότερο ελαστικά από τον Γκαίτε. Ίσως μάλιστα ο δικός μας Ροϊδης, για τη σημασία του περιβάλλοντος, να ξεκίνησε από τον Γκαίτε και όχι, όπως νομίζεται, από τον Ταιν. Το ένα βέβαια δεν αποκλείει το άλλο. Όμως το παράδειγμα του Γκαίτε για τον Βερανζέρο είναι παρόμοιο με το παράδειγμα του Ροϊδη για τον Α. Παράσχο. ⁶

β) Η ανεξαρτησία της τέχνης. Ανεξαρτησία από τη θρησκεία, από τον εθνικισμό ή άλλες δεσμεύσεις. «Στη συνέχεια», λέει σε ορισμένη εγγραφή ο Έκερμαν,

και αφού δίξαμε φευγαλέα κάποια άλλα θέματα, αναφερθήκαμε στην εσφαλμένη τάση κάποιων καλλιτεχνών, οι οποίοι βάζουν σκοπό τους να κάνουν τη θρησκεία Τέχνη, ενώ η Τέχνη θα έπρεπε να είναι γι' αυτούς θρησκεία. «Η θρησκεία» είπε ο Γκαίτε «βρίσκεται για την Τέχνη στο

⁴ Ό.π., Β' τόμος, σ. 267-268.

⁵ Ο Ταιν γεννήθηκε το 1828.

⁶ Εμμανουήλ Ροϊδης, «Περὶ συγχρόνου ελληνικής ποιήσεως», *Άπαντα*, Β' τόμος, σ. 313.

ίδιο επίπεδο με κάθε άλλο υψηλό υπαρξιακό ζήτημα. Πρέπει να αντιμετωπίζεται ως υλικό της ανθρωπίνης ύπαρξης, το οποίο βρίσκεται στην ίδια βαθμίδα με όλα τα υπόλοιπα ζωικά υλικά. Επίσης, πίστη και απιστία με κανένα τρόπο δεν συνιστούν τα όργανα εκείνα μα τα οποία μπορεί να προσεγγίσει κανείς ένα έργο Τέχνης». ⁷

Αναφορικά τώρα με το ζήτημα του εθνικισμού και της πολιτικής ο Γκαίτε έχει ξεκάθαρη άποψη. «Ο ποιητής», είπε –σύμφωνα με τον Έκερμαν– ο Γκαίτε,

θα αγαπάει βέβαια ως άνθρωπος και πολίτης την πατρίδα του, όμως η πατρίδα της ποιητικής του δύναμης και της ποιητικής του επιρροής είναι το καλό, το ευγενές και το ωραίο, τα οποία δεν συνδέονται με καμιά ιδιαίτερη περιοχή, με καμιά χώρα και που ο ποιητής τα αδράχνει και τα διαπλάθει όπου τα βρίσκει. Μοιάζει σ' αυτό με τον αετό, ο οποίος με βλέμμα ανοιχτό ζυγιάζεται πάνω από επαρχίες και χώρες και δεν τον νοιάζει αν ο λαγός τον οποίο έχει βάλει στο μάτι πατάει την Πρωσία ή τη Σαξωνία.

Και εξάλλου, τι πάει να πει «αγαπώ την πατρίδα μου» και «κάνω έργο πατριωτικό»; Αν ο ποιητής πασχίζει εφ' όρου ζωής να καταπολεμά καταστροφικές προκαταλήψεις, να εξουδετερώνει στενόκαρδες απόψεις, να διαφωτίζει τους συμπατριώτες του, να εκλεπτύνει το γούστο τους και να εξευγενίζει τα φρονήματα και τον τρόπο σκέψης τους, τότε τι άλλο καλύτερο να κάνει και πώς να λειτουργήσει πατριωτικότερα απ'

αυτό; ⁸ Επίσης για τη σχέση του ποιητή με την πολιτική: «Από τη στιγμή που ένας ποιητής θελήσει να δράσει πολιτικά, πρέπει να προσχωρήσει σε ένα πολιτικό κόμμα, και τη στιγμή που θα κάνει αυτό, ως ποιητής έχει χαθεί είναι υποχρεωμένος να αποχαιρετήσει το ελεύθερο πνεύμα του, την αδέσμευτη κρίση του και να φορέσει το ένδυμα της στενοκεφαλιάς και του τυφλού μίσους. ⁹

γ) Λογικό και ποίηση. Στις εγγραφές των *Συνομιλιών* θα συναντήσουμε πολλές φορές την άποψη ότι η ποίηση και γενικότερα η τέχνη δεν έχει πολλή σχέση ή δεν έχει σχέση με την αφηρημένη λογική αντίληψη και τις ιδέες. Ενώ, αντίθετα, το «δαιμόνιο» και η «φαντασία» συμμετέχουν δημιουργικά σ' αυτή.

«Στην Ποίηση», λέει ο Γκαίτε στον Έκερμαν, «υπάρχει σίγουρα κάτι το δαιμονικό, και μάλιστα ιδίως στην ασυνείδητη, στην οποία δεν έχουν θέση λογική και νόηση, και στην οποία ως εκ τούτου λειτουργεί πέρα και πάνω από όλες τις έννοιες». ¹⁰

Σε άλλο σημείο έχουμε τα επόμενα λόγια του Έκερμαν:

Εδώ λοιπόν θα ήταν η κατάλληλη στιγμή να γίνει λόγος για εκείνη την κρυμμένη και μυστηριώδη δύναμη, αυτήν που όλοι διαισθανόμαστε, που κανείς φιλόσοφος δεν έχει μπορέσει να εξηγήσει και μπροστά στην οποία ο θρησκευόμε-

⁷ Ο.π., Α' τόμος, σ. 152.

⁸ Ο.π., Β' τόμος, σ. 145.

⁹ Ο.π.

¹⁰ Ο.π., Β' τόμος, σ. 104-105.

νος προσπαθεί με λόγο παρηγορητικό να μας βοηθήσει.

Ο Γκαίτε δίνει σ' αυτόν τον ανεξήγητο γρίφο του κόσμου και της ζωής τον χαρακτηρισμό «δαιμονικό στοιχείο».¹¹

Στην «Τρίτη πράξη» από το «Δεύτερο μέρος» του *Φάουστ* ο κοριτσιίστικος χορός υποβαρύνει ξαφνικά και «γίνεται άκρως στοχαστικός».¹² Σχετικά με την αλλαγή αυτή ο Γκαίτε λέει στον Έκερμαν:

Εγώ θα ήθελα πολύ να ξέρω τι θα πουν γι' αυτό οι Γερμανοί κριτικοί· αν θα 'χουν το πνεύμα ελεύθερο και τη γενναιότητα να το παραβλέψουν. Για τους Γάλλους υπάρχει το εμπόδιο της λογικής, και δεν θα σκεφτούν ποτέ ότι η φαντασία έχει τους δικούς της νόμους, τους οποίους δεν προσεγγίζεις –και δεν πρέπει να προσεγγίζεις– με τη λογική.¹³

Σε άλλη περίπτωση ο Έκερμαν αναφέρεται αρνητικά στους θεωρητικούς της αισθητικής. Παραδέτω:

Αυτό το αποδεικνύουν οι θεωρητικοί της Αισθητικής, από τους οποίους κανείς σχεδόν δεν ξέρει τι θα έπρεπε στην πραγματικότητα να διδάσκεται και ποια πράγματα ενισχύουν τη σύγχυση στο μυαλό των νεαρών ποιητών. Αντί να πραγματευτούν το πραγματικό, πραγματεύονται το ιδεατό, και αντί να υποδείξουν στον νεαρό ποιητή εκείνα που του λείπουν, αυτοί του συσκοτίζουν αυτά που ήδη κατέχει. [...]

¹¹ Ο.π., σ. 98.

¹² Ο.π., Α' τόμος, σ. 299.

¹³ Ο.π., σ. 299-300.

Η απάντηση του Γκαίτε είναι: «Έχετε απόλυτα δίκιο, πολλά θα μπορούσαν να ειπωθούν για το θέμα αυτό».¹⁴ Στη συνέχεια μιας συζήτησης ανάμεσα στους δυο συνομιλητές ο Γκαίτε λέει:

Παρεμπιπτόντως, οι Γερμανοί είναι περίεργοι άνθρωποι! Δυσκολεύουν, παρά κάνουν ευκολότερη τη ζωή τους με τις βαθιές σκέψεις και ιδέες τους, τις οποίες φάχνουν παντού και προσπαθούν να εφαρμόσουν στα πάντα. Ε, βρείτε επιτέλους μια φορά το κουράγιο να αφεθείτε στην επήρεια των εντυπώσεων, να το διασκεδάσετε, να συγκινηθείτε, να ανυψωθείτε, ακόμη και να διδαχθείτε και να ενθουσιαστείτε, να εμψυχωθείτε με κάτι το μεγάλο· και μη βάζετε συνέχεια στο μυαλό σας ότι όλα είναι μάταια όταν δεν υπάρχει κάποια αφηρημένη σκέψη και ιδέα!

Έρχονται λοιπόν και ρωτούν ποια ιδέα προσπάθησα να αναδείξω στον *Φάουστ*. Λες και θα μπορούσα να ξέρω και να πω ακόμη κι εγώ ο ίδιος!¹⁵

Παραλείπω άλλες επιμέρους αναφορές στο ίδιο θέμα.

δ) Η σημασία της προσωπικότητας του συγγραφέα. Σύμφωνα με τη θέση του Γκαίτε στις *Συνομιλίες*, τα έργα, ανεξάρτητα από τη μορφή με την οποία παρουσιάζονται, είναι προϊόντα των συγγραφέων τους. Κι ό,τι προέχει στη δημιουργία τους είναι η προσωπικότητα του κάθε συγγραφέα. Παραδέτω:

¹⁴ Ο.π., σ. 409.

¹⁵ Ο.π., Β' τόμος, σ. 273.

«Ασφαλώς», είπε ο Γκαίτε, «στην Τέχνη και στην ποίηση η προσωπικότητα είναι το παν· μόνο που στα χρόνια μας έχουν υπάρξει πολλές ασθενικές προσωπικότητες στις γραμμές των κριτικών και των τιμητών της Τέχνης που δεν αποδέχονται αυτό και που εννοούν να αντιμετωπίζουν την αξία την οποία προσθέτει μια μεγάλη προσωπικότητα σε ένα ποιητικό έργο Τέχνης ως μηδαμινή.

Αλλά για να συλλάβει και να τιμήσει κανείς το μέγεθος μιας προσωπικότητας, πρέπει να είναι και ο ίδιος κάτι».¹⁶

Επίσης:

«Τί να σου κάνουν όλες οι καλλιτεχνικές ικανότητες του ταλέντου, όταν δεν πηγάζει μέσα από ένα θεατρικό έργο η ευγενική και μεγαλειώδης προσωπικότητα του συγγραφέα, αυτή που είναι το μοναδικό πράγμα το οποίο διοχετεύεται στην κουλτούρα του λαού! [...] Γιατί κατά βάθος δεν επαρκεί η φτωχή προσωπικότητα του Σλέγκελ για να κατανοήσει τέτοιες γιγάντιες μορφές [Αισχύλο, Σοφοκλή]. Αν συνέβαινε αυτό [αν κατανοούσε Αισχύλο και Σοφοκλή], τότε θα έπρεπε να είναι δίκαιος και προς τον Ευριπίδη και να τον αντιμετωπίσει τελείως διαφορετικά από ό,τι έχει κάνει. Γνωρίζει όμως ότι οι φιλόλογοι δεν τρέφουν ιδιαίτερη εκτίμηση γι' αυτόν και απολαμβάνει ουκ ολίγον τη δυνατότητα που του προσφέρεται να επιτίθεται και να επικρίνει όσο οξύτερα μπορεί αυτόν τον μεγάλο αρχαίο τραγωδό».¹⁷

Κι ακόμα:

«Τι θα άξιζαν οι ποιητές, αν το μέλημά τους ήταν να επαναλαμβάνουν απλώς την ιστορία ενός ιστορικού; Ο ποιητής οφείλει να προχωρήσει μακρύτερα και να μας δώσει ίσως κάτι το υψηλότερο και καλύτερο. Οι χαρακτήρες του Σοφοκλή φέρουν όλοι κάτι από το μεγαλείο της ψυχής του μεγάλου τραγωδού, ακριβώς όπως οι χαρακτήρες του Σαίξπηρ από το μεγαλείο της δικής του».¹⁸

Τέλος αναφορικά με τον Βερανζέρο παρατηρεί πως

είναι ένας άνθρωπος του οποίου το έργο και ο εσωτερικός κόσμος αξίζουν πραγματικά. Διαθέτει το ειδικό βάρος μιας σημαντικής προσωπικότητας.¹⁹

ε) **Ενάργεια.** Η έννοια της ενάργειας από τότε που αναφέρθηκε από τον Αριστοτέλη και μέχρι σήμερα έχει κάνει την τύχη της. Καθόλου παράξενο που δεν απουσιάζει από τις *Συνομιλίες*.

Γενικά, [γνωματεύει ο Γκαίτε], το στιλ ενός συγγραφέα είναι πιστή απεικόνιση του εσωτερικού του κόσμου· για να γράψει κανείς σε ένα διανυγές στιλ, θα πρέπει να έχει πετύχει πρώτα τη διαύγεια στην ψυχή του.²⁰

Σε άλλη περίπτωση σχολιάζει μια ωδή του Κλόπστοπ, όπου έχουμε αγώνισμα ανάμεσα στη γερμανική και στην αγγλική μούσα, με τη μορφή δυο κοριτσιών που τρέχουν

¹⁶ Ο.π., σ. 80.

¹⁷ Ο.π., σ. 247-248.

¹⁸ Ο.π., Α' τόμος, σ. 272.

¹⁹ Ο.π., Β' τόμος, σ. 368.

²⁰ Ο.π., Α' τόμος, σ. 147.

«σηκώνοντας με τα πόδια τους σύννεφα σκόνης». Έτσι που «θα πρέπει να υποθέσει» κανείς «ότι ο καλός μας Κλόποστοπ δεν είχε ζωντανή στα μάτια του την εικόνα που περιέγραφε, γιατί διαφορετικά δεν θα έπεφτε τόσο έξω».²¹ Και:

Τίποτα σ' αυτόν [τον Βερανζέρο] δεν είναι του αέρα, τίποτα δεν είναι επινοημένο και φανταστικό, τίποτα δεν υπηρετεί την αοριστία και την ασάφεια, αντίθετα τα θέματά του είναι πάντοτε συγκεκριμένα και ουσιώδη.²²

στ) Πέρα από τα προηγούμενα έχουν ενδιαφέρον πολλές άλλες επιμέρους παρατηρήσεις αισθητικής κατηγορίας, που διατυπώθηκαν πάνω στην κουβέντα. Σημειώνω τις ακόλουθες.

Έχει την αξίωση [ο Γερμανός Ταν] να υποδείξει στο συγγραφέα το δρόμο που θα έπρεπε να ακολουθήσει. Μέγα λάθος, γιατί έτσι δεν τον βοηθάς να βελτιωθεί. [...] Δεν είναι δυνατόν να βγάλεις από έναν ποιητή κάτι άλλο από αυτό που η φύση έχει φυτέψει μέσα του.²³

Δεν μπορείς να συγκρίνεις τους δύο συγγραφείς [Τουρκουάτο Τάσσο, Μπάυρον] χωρίς να εξοντώσεις τον ένα μέσω του άλλου.²⁴

Η ευρύτερη μόρφωση στον κόσμο δεν εξασφαλίζει τη σωστή κρίση [πάνω στα λογοτεχνικά έργα].²⁵

Το ίδιο συμβαίνει και με έναν ποιητή. Όσο το μόνο που κάνει είναι το να εκφράζει απλώς τα λιγιστά υποκειμενικά συναισθήματά του, δεν μπορείς να τον αποκαλέσεις έτσι· όταν όμως είναι σε θέση να αφομοιώνει και να εκφράζει τον κόσμο, τότε ναι, είναι ποιητής. Και τότε γίνεται ανεξάντλητος και μπορεί να ανανεώνεται συνεχώς, ενώ αντίθετα μια υποκειμενική φύση έχει εξαντλήσει σύντομα τον περιορισμένο εσωτερικό της κόσμο και έχει τελικά υποκύψει στον μανιερισμό.²⁶

Αυτούς²⁷ τους εξαιρώ, είναι μεγάλα ταλέντα, έχουν γερά θεμέλια μέσα τους και μένουν ανεπηρέαστοι από τις κρατούσες αντιλήψεις των ημερών τους.²⁸

Πράγμα που σημαίνει, θα λέγαμε, πως η αξία μπορεί και να υπερβαίνει τους εποχιακούς όρους.

Σε ταλέντα μικρότερου βεληνεκούς δεν αρκεί η Τέχνη ως τέτοια· καθώς δουλεύουν το έργο τους, έχουν το νου τους στο κέρδος που ελπίζουν να τους αποφέρει αυτό τελειωμένο. Με τέτοιες εγκόσμιες επιδιώξεις και κατευθύνσεις, όμως, τίποτα το αξιόλογο δεν μπορεί να βγει.²⁹

Καθώς ζω σε χιλιετίες, νιώθω πάντα περίεργα όταν ακούω για ανδριάντες και μνημεία. Δεν μπορώ να δω έναν ανδριάντα προς τιμήν ενός άξιου άνδρα και να μην τον δω με τα μάτια της

²¹ Ο.π., σ. 161.

²² Ο.π., σ. 368.

²³ Ο.π., Β' τόμος, σ. 357

²⁴ Ο.π., σ. 194.

²⁵ Ο.π., σ. 247.

²⁶ Ο.π., σ. 212.

²⁷ Ο λόγος για τον Βερανζέρο και τον Μεριμέ, ό.π., Α' τόμος, σ. 260.

²⁸ Ο.π.

²⁹ Ο.π., σ. 136.

φαντασίας μου γκρεμισμένο ήδη και κατακερματισμένο από μελλοντικούς πολεμιστές. Τα σιδερένια κάγκελα του Κουντρέ γύρω από το μνήμα του Βίλαντ τα βλέπω ήδη να γυαλίζουν ως πέταλα στις σπλές των αλόγων ενός μελλοντικού ιππικού, και μπορώ να πω ακόμη ότι έχω ζήσει μια παρόμοια περίπτωση στη Φραγκφούρτη.³⁰

Ο πλούτος και η ρώμη του [ο λόγος για το πνεύμα του Σαίξπηρ] δύσκολα συγκρίνονται με οτιδήποτε άλλο. Μια δημιουργική φύση απαγορεύεται να διαβάσει πάνω από ένα έργο του το χρόνο, αν δεν θέλει να σπάσει τα μούτρα της πάνω του.³¹

Σπάνια βλέπεις έναν καλλιτέχνη να μένει μέσα στα όρια των δυνατοτήτων του, οι περισσότεροι εννοούν σώνει και καλά να κάνουν πιο πολλά από όσα είναι ικανοί και αρέσκονται να παραβιάζουν τον κύκλο που η Φύση έχει διαγράψει γύρω από το ταλέντο τους.³²

Μου έρχεται να γελάω με τους εστέτ, οι οποίοι πασχίζουν να στριμώξουν σε έναν όρο, χρησιμοποιώντας κάποιες κενές νοήματος λέξεις, εκείνο το άρρητο, για το οποίο μεταχειριζόμαστε την έκφραση «όμορφο».³³

...το να καταπιανόμαστε με το γενικό είναι κάτι που μπορεί να το κάνει ο καθένας· στην απεικόνιση όμως του ιδιαίτερου δεν μπορεί κανείς να μας μιμηθεί.

Γιατί; Μα επειδή οι άλλοι δεν το έχουν ζήσει».³⁴ [...].

Και κάτι για τον δικό μας τον Καποδίστρια.
Εγγραφή: 2.4.1829.

«Θα ήθελα να σας φανερώσω ένα πολιτικό μυστικό», είπε σήμερα στο τραπέζι ο Γκαίτε, «που αργά ή γρήγορα θα αποκαλυφθεί. Ο Καποδίστριας δεν θα μείνει για πολύ στην κορυφή του ελληνικού κράτους, γιατί του λείπει μια ιδιότητα που είναι απαραίτητη για μια τέτοια θέση: δεν είναι στρατιώτης. Δεν διαθέτουμε κανένα παράδειγμα στο οποίο ένας άνθρωπος της πολιτικής κατάφερε να οργανώσει ένα επαναστατικό κράτος και να υποτάξει στη βούλησή του στρατεύματα και στρατηλάτες. Με το ξίφος στη φούχτα, επικεφαλής του στρατού, μπορεί να δίνει κανείς διαταγές και να είναι σίγουρος ότι αυτές θα εκτελεστούν» διαφορετικά, τα πράγματα είναι σκούρα. Αν δεν ήταν στρατιωτικός ο Ναπολέων, δεν θα μπορούσε ποτέ να αναρριχηθεί στην ανώτατη βαθμίδα της εξουσίας. Έτσι και ο Καποδίστριας, δεν θα διατηρηθεί για πολύ στο ανώτατο αξίωμά του, αλλά θα παίξει σύντομα έναν δευτερεύοντα ρόλο. Σας το λέω από τώρα, και θα δείτε με τα ίδια σας μάτια· έγκειται στη φύση των πραγμάτων, διαφορετικά δεν γίνεται».³⁵

*
* *

Όλα όσα κατάγραψε ο Έκερμαν στις Συνομιλίες που είχε με τον Γκαίτε τα χρόνια

³⁰ Ό.π., σ. 296.

³¹ Ό.π., σ. 208.

³² Ό.π., Β' τόμος, σ. 132.

³³ Ό.π., σ. 254.

³⁴ Ό.π., Α' τόμος, σ. 96.

³⁵ Ό.π., σ. 380.

1823-1832, απαρτίζουν, όπως σημείωσα ήδη, ένα εγχόλπιο αισθητικής παιδείας. Αν σήμερα δεν μας εντυπωσιάζουν ιδιαίτερα, είναι γιατί στο μεταξύ έχουν φτάσει ως εμάς μέσα από νεότερους μελετητές. Λίγο πολύ τα συναντούμε και στη νεοελληνική κριτική της λογοτεχνίας. Άλλωστε έχουμε και νεότερες ευρηματικές διαπιστώσεις από μετεγενέστερους σπουδαίους γνώστες των μυστικών της λογοτεχνίας. Όμως, στον τομέα των μελετητών, ό,τι έχει σημασία δεν είναι μια ορισμένη άποψη καθαυτή, αλλά το πώς φτάνει κανείς να τη διαγνώσει. Αν απλώς τη διάβασε κάπου και την αποστήθισε, δεν είναι δικό του εύρημα, δεν τον αντιπροσωπεύει και δεν αποτελεί προσωπική του αλήθεια. Αν μάλιστα δεν παραπέμφει στην πηγή από την οποία την ξεσήκωσε, αποτελεί λογοκλοπή. Αν ωστόσο φτάσει κανείς εμπειρικά, μέσα από την ιδιαιτερότητα της ζωής και της σκέψης του, να την ανακαλύψει, τότε, ανεξάρτητα από το αν έχει ειπωθεί νωρίτερα από κάποιον άλλο, συνιστά δικό του εύρημα. Λοιπόν, στην περίπτωση του Γκαίτε, όπως έχω προαναφέρει, οι απόψεις του έχουν εμπειρικό παρονομαστή και συχνά αντλούνται από το έργο του ή από έργα άλλων συγγραφέων. Η μετάφραση των *Συνομιλιών* στα ελληνικά έρχεται πολύ καθυστερημένα. Μολαταύτα οφείλουμε ευχαριστίες στον εκδοτικό οίκο Printa για την κυκλοφορία τους στην ελληνική γλώσσα.

Λίγα λόγια για τους ειδικούς συντελεστές αυτής της έκδοσης. Ο λόγος των *Συνομιλιών* είναι, όπως το λέει και η λέξη, προφορικός, ή, αλλιώς, κουβεντιαστός. Ο

μεταφραστής Δημήτρης Δημοκίδης μεταφέρει σε μεγάλο βαθμό αυτόν τον προφορικό χαρακτήρα του κειμένου. Κάποτε βέβαια τα πράγματα δυσκολεύουν, γιατί ο Γκαίτε, καθώς είναι και διανοούμενος, κάνει χρήση αφηρημένων εννοιών και τότε η προφορικότητα, σχετικά έστω, χάνει έδαφος. Πέρα από αυτό υπάρχουν στο κείμενο λίγα στοιχεία τα οποία σηκώνουν έλεγχο.³⁶ Όμως τούτο αφορά περισσότερο το γενικό επίπεδο της γλωσσικής μας παιδείας παρά του μεταφραστή. Σε γενικές γραμμές ο Δ. Δημοκίδης έκανε εξαιρετική δουλειά.³⁷

«Εισαγωγή» και «Επίμετρο». Το έργο ανοίγει με την «Εισαγωγή» της Κατερίνας Καρακάση. Μια «Εισαγωγή», με λόγο απλό, χαμηλότονο, χωρίς ρητορείες, χωρίς τίποτα περιττό. Λόγο που χαρακτηρίζει-

³⁶ α) Δεκτικές δημοσιογραφικές αδεξιότητες. Π.χ. «φινάλε», «νόρμα», «λίστες», «να εξαλείψει άμεσα», «εμπλακοῦν», «δυναμική», μονοκρατορική χρήση του ρήματος «επιλέγω», «σε μόνιμη βάση», «την πρόκληση αίσθησης στο κοινό», «μη ύπαρξης», κ.λπ. β) Λέξεις και φράσεις ξένες προς την προφορικότητα του λόγου, π.χ.: «εφηύραν», «παρενέβην», «αντέτεινε», «φύεται χαμηλά», «έγκειται», «εκκινούσε». Επίσης στον προφορικό λόγο δεν λέμε «για αυτό», αλλά «γι' αυτό», κ.λπ. Θα παρατηρούσε ίσως κανείς ότι η μετάφραση ακολουθεί από πολύ κοντά το γερμανικό λεξιλόγιο, άρα το ακολουθεί και στο τυπικό του. Σύμφωνοι, αλλά η μετάφραση γίνεται στα ελληνικά κι έτσι έχουμε ανάλογη προσαρμογή.

³⁷ Συγκριτικά λ.χ. με τη γλώσσα του Καζαντζάκη, η γλώσσα του Δημοκίδη είναι πιο ομαλή, πιο προφορική, γεγονός που αποτελεί έπαινο για τον δεύτερο, έστω κι αν αυτό οφείλεται και στη γενική γλωσσική πρόοδο που συντελέστηκε από τα χρόνια του Καζαντζάκη.

ται από ακρίβεια και λιτότητα. Στοιχεία πληροφοριακά, αλλά ξεδιαλεγμένα και με μέτρο. Τέτοιες εισαγωγές χρειαζόμαστε, όχι σπουδαιοφανείς απεραντολογίες. Το «Επίμετρο», στο μεγαλύτερο μέρος του, το διάβασα με ανάμικτα αισθήματα. Αν και πληροφοριακό, ως αναγνώστης το είδα με κάμποσο σκεπτικισμό, αναλογιζόμενος τη σημασία που μπορεί να έχει η μιζέρια κάποιων μελετητών που γύρεψαν να μειώσουν τους συντελεστές των *Συνομιλιών*. Αυτό που προκύπτει καθαρά από την ανάγνωση του βιβλίου είναι ότι έχουμε τη σκιαγραφία μιας αδρής προσωπικότητας. Τέτοιας που είχε εποπτεία της τέχνης από την αρχαία Ελλάδα ως την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα, με προσωπικές σχέσεις με εξέχοντες σύγχρονους Ευρωπαίους λογοτέχνες, με έξοχο προβληματισμό πάνω στα ζητήματα της τέχνης και με πλήρη γνώση του γκαϊτικού έργου από την πλευρά της δημιουργίας του. Στοιχεία που δεν μπορούσε παρά να κατέχει ο Γκαίτε, αλλά όχι και ο Έκερμαν από μόνος του. Ωστόσο θα πρέπει να αναγνωριστεί στον Έκερμαν ότι χειρίστηκε το υλικό του με ευαισθησία, ωριμότητα και ειλικρίνεια – κάτι που το επισήμανε η Κατερίνα Καρακάση.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

~*~*~*~*

**«Η ανθρώπινη εργασία
στο σταυροδρόμι του Δικαίου
και της Κοινωνιολογίας»**

**Τιμητικός τόμος στον καθηγητή
Νικήτα Αλιπράντη**

**(Le travail humain au carrefour du
Droit et de la Sociologie. Hommage au
Professeur Nikitas Aliprantis) Presses
Universitaires de Strasbourg**

Με τον τίτλο αυτό εκδόθηκε το 2014 από το Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, στα γαλλικά, αγγλικά και γερμανικά, το έργο αυτό για τον σήμερα ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου αυτού Νικήτα Αλιπράντη, για τον οποίο η επιτροπή καθηγητών, που επιμελήθηκε τον τόμο, με επικεφαλής τον Κοσμήτορα Christian Mestre, γράφει στον πρόλογο ότι «απολαμβάνει μεγάλης ευρωπαϊκής και διεθνούς προβολής, όπως δείχνουν ο αριθμός και η ποικιλία των συγκεντρωθεισών μελετών» και επισημαίνει ότι συνενώνει με επιτυχία τις ιδιότητες του νομικού και του κοινωνιολόγου. Τον εντυπωσιακό αυτόν τόμο των 832 σελίδων, που περιέχει 56 συμβολές συναδέλφων από τις διάφορες ηπείρους, θέλησε να παρουσιάσει στο ελληνικό επιστημονικό κόσμο ομάδα φίλων καθηγητών του Νικήτα Αλιπράντη, αποτελούμενη από τους Δημήτρη Βενιέρη, Γιάννη Κουκιάδη και Δημοσθένη Δασκαλάκη.

Κοινός παρονομαστής όλων των κειμένων είναι η τιμητική αναφορά στον Νικήτα Αλιπράντη που, γνώστης ο ίδιος πολλών ξένων γλωσσών, ανήκει στην ξεχωριστή εκείνη κατηγορία των ερευνητών με πολυεθνική δράση, με διεθνή αναγνώριση και καταξίωση, όπως επεσήμανε ο Γιάννης Κουκιάδης.